

različnost u savremenom pravnom okviru: nivo Evropske Unije

Milica Kovačević

Uvod

U aktuelnom trenutku na starom kontinentu ne postoji zemlja koju ne odlikuju multietničnost, multilingvalnost i multikulturalnost, odnosno kulturni diverzitet u najširem mogućem smislu. Ovakvo stanje stvari uslovljeno je savremenim trendovima koji iziskuju saradnju između država i diktiraju intenzivne migracione procese, ali i stalnu razmenu ideja, kulturnih sadržaja i vrednosti. Nesporno je da se na dosegnutom nivou civilizacijskog razvoja preplitanje mnoštva kultura na jednom prostoru smatra za preimućstvo i dragoceni resurs za dalji progres čovečanstva. Ipak, navedeno ne potire činjenicu da kulturalna različitost iziskuje prilagođavanja kako bi pripadnici različitih rasa, nacija, vera, ali i drugih manjinskih grupa, zaista ostvarili svoja prava i uživali slobode koje pripadaju svakom građaninu bez obzira na lična svojstva, poreklo i materijalne prilike. Stoga multikulturalnost zahteva i kompleksna prilagođavanja normativnog okvira unutar koga treba predvideti mehanizme za ostvarivanje pune ravnopravnosti bez obzira na individualne odlike. Prilagođavanja normativnog okvira vrše se na univerzalnom, evropskom i nacionalnom nivou, pri čemu taj proces neprekidno traje već nekoliko decenija i ne uočava se njegov kraj s obzirom na nove i sve složenije potrebe koja donosi svakodnevnica. Ekonomske krize, ratovi i tehnološki progres kontinuirano stavljaju pred pravni sistem dodatne zahteve, iziskujući stalne promene, ali i razvijanje novih paradigmi usaglašenih sa aktuelnim trenutkom. U pravnoj analizi koja sledi fokus je na pravnim dokumentima koji podstiču i neguju kulturni diverzitet unutar tri sektora ključna za ostvarivanje ljudskih prava. U pitanju su sektori obrazovanja, omladinskog rada i socijalne zaštite.

Dokumenti organizacije Ujedinjenih Nacija -socijalna zaštita i pravo na obrazovanje

Pregled međunarodnih dokumenata započinjemo sumarnom analizom dokumenata donetih od strane Ujedinjenih nacija kao najznačajnije univerzalne organizacije današnjice. Naime, period nakon Drugog svetskog rata odlikuje osnivanje Ujedinjenih nacija kao međunarodne organizacije koja, osim očuvanja mira u svetu i međunarodne saradnje, pledira za poštovanje ljudskih prava u najširem mogućem smislu.

Ostvarivanje bilo koje grupe ljudskih prava počiva na uvažavanju pretpostavke da su svi ljudi jednaki, te da uživaju pravo na poštovanje ličnog dostojanstva i uvažavanje individualnosti. Otuda je čitav sistem ljudskih prava baziran na punom uvažavanju individualnih različitosti svakog ljudskog bića koje ne smeju biti prepreka za realizovanje prava i za uživanje sloboda. I pored toga, Ujedinjene nacije prepoznaju faktičku neravnopravnost pripadnika pojedinih grupa, te donose dokumente kojima izričito zabranjuju svaki vid diskriminacije i kojima plediraju za iskorenjivanje rasne, rodne i svake druge diskriminacije.

Sledeći dokumenti su prepoznati kao najrelevantniji:

- ◆ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948
- ◆ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966
- ◆ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim, 1966
- ◆ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 1965
- ◆ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, 2016
- ◆ Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), 2006
- ◆ Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, 1960
- ◆ Smernice za interkulturalno obrazovanje UNESCO-a, 2006
- ◆ Konvencija UN o pravima deteta, 1989
- ◆ Univerzalna deklaracija o kulturalnoj različitosti, 2001
- ◆ Agenda UN za održivi razvoj do 2030. godine, 2015

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UN, 1948) počiva na neprikosnovenom postulatu da se sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (UN, 1966), Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/1971-73, utvrđuje da će se zakonom zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Pakt obavezuje države ugovornice da obezbede jednaka prava za žene i za muškarce. Predviđeno je da ograničavanje prava u izvanrednim okolnostima javne opasnosti ne može poprimiti ekstenzivne razmere, kao i da limitiranje u pravima i slobodama ne sme biti bazirano na diskriminatornim osnovama, odnosno na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti ili društvenom poreklu.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (UN, 1966), Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/1971-88, garantuje ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bez ikakve diskriminacije u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja (čl. 2).

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (UN, 1965), Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Službeni list SFRJ, br. 31/67, proklamuje zabranu svakog oblika rasne diskriminacije i propagiranja rasne diskriminacije kao poželjnog ili prihvatljivog ponašanja. Države potpisnice se obavezuju, da shodno realno postojećim potrebama, u socijalnoj, ekonomskoj, kulturnoj i ostalim oblastima, preduzmu posebne i konkretne mere za osiguranje razvoja ili zaštite određenih rasnih grupa ili pojedinaca koji pripadaju ovim grupama, a u svrhu punog ostvarenja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Mere ne mogu imati za rezultat održavanje nejednakih ili različitih prava za različite rasne grupe, nakon se postignu ciljevi zbog kojih su ove mere prvobitno bile poduzete.

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (UN, 1979), Zakon o ratifikaciji konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodni ugovori. Službeni list SFRJ. br. 11/81, obavezuje države da preduzmu, između ostalog, primerene mere kako bi se iskorenili neprihvatljivi društveni obrasci u pogledu ponašanja muškaraca i žena, te kako bi se otklonile predrasude, kao svi tradicionalni običaji i prakse zasnovani na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola, odnosno ustaljenim očekivanjama o ulogama muškaraca i žena. Mere treba primeniti i u cilju reformisanja porodičnog vaspitanja tako da ono obuhvati adekvatno shvatanje materinstva kao društvene funkcije i uvažavanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u podizanju i razvoju dece, podrazumevajući da se u svim slučajevima mora voditi računa o interesima deteta na prvom mestu. Bitan činilac u suzbijanju diskriminacije žena jeste obrazovni system, usled čega su države obavezne da preduzmu mere radi otklanjanja diskriminacije žena, te da bi im obezbedile jednaka prava kao i muškarcima u pogledu obrazovanja, a posebno: jednake uslove u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja; u pogledu mogućnosti za učenje i sticanje diploma u obrazovnim ustanovama svih kategorija, kako u seoskim tako i u gradskim sredinama; dostupnost jednakih nastavnih programa; otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim stepenima i u svim oblicima obrazovanja podsticanjem stvaranja mešovitih odeljenja i revizijom udžbenika i školskih programa i prilagođavanjem nastavnih metoda; smanjenje stope napuštanja škole od strane devojčica i žena i tome slično.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (UN, 2006) zabranjuje svaki vid diskriminacije osoba sa invaliditetom i pledira za njihovu punu ravnopravnost. Načela na kojima se bazira položaj osoba sa invaliditetom jesu: poštovanje dostojanstva, uvažavanje ličnih sposobnosti i nezavisnosti osoba sa invaliditetom, puna društvena uključenost, uvažavanje razlika i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao inherentnog segmenta ljudske raznolikosti; dostupnost svih resursa, ravnopravnost žena i muškaraca i uvažavanje razvojnih sposobnosti dece sa invaliditetom.

Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (UNESCO, 1960) u preambuli osuđuje svaki oblik diskriminacije u vaspitanju i obrazovanju ističući nužnost promovisanja jednakosti u pogledu vaspitno-obrazovnih mogućnosti i dostupnosti svih nivoa obrazovanja. Ipak, čl.2 konvencije podržava osnivanje zasebnih ustanova u cilju obrazovanja pripadnika različitih polova, odnosno osnivanje posebnih ustanova iz verskih ili jezičkih razloga, ali samo ukoliko je pohađanje takih ustanova bazirano na dobrovoljnosti i ukoliko one nisu ustrojene shodno diskriminatorским merilima. Neophodno je da obrazovanje bude dostupno svima bez administrativnih barijera, a da osnovno školovanje bude obavezno i besplatno za sve. Države se obavezuju da podstiču obrazovanje osoba bez stečenog osnovnog obrazovanja ili sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, te da omoguće nastavak obrazovanja u skladu sa individualnim osobinama učenika. Posebno je značajan čl. 5 kojim se države obavezuju da obrazovanje bude usmereno na puni razvoj ličnosti i osnaživanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, te da promovišu razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među narodima, rasnim i verskim grupama. Dalje, građanima se garantuje pravo da obrazuju decu u ustanovama koje uvažavaju njihova lična uverenja, pri čemu se niko ne može primorati na versko obrazovanje koje je u suprotnosti sa njegovim ličnim ubeđenjima.

Konačno, pripadnicima nacionalnih manjina garantuje se pravo da pohađaju posebne ustanove i da uče na jezicima nacionalnih manjina, pri čemu navedeno ne sme da onemogućava pripadnike nacionalnih manjina da razumeju jezik većinske grupe i da aktivno učestvuju u društvenom životu zajednice kao celine. Takođe, ukoliko se obrazuju posebne ustanove za pripadnike nacionalnih manjina, nastavni program u takvim ustanovama ne može biti baziran na nižim standardima u odnosu na obrazovne ustanove koje pohađa većinska populacija, dok pohađanje takvih ustanova mora biti dobrovoljno.

Smernice za interkulturalno obrazovanje UNESCO-a (2006) baziraju se na postulatu da multikulturalizam označava kulturni diverzitet kao osnovnu odliku ljudskog društva, dok interkulturalnost podrazumeva dinamičan koncept koji se odnosi na većito promenljive odnose između pripadnika različitih kulturnih grupa koji mogu sadržati i jedinstvenu kulturnu ekspresiju kroz dijalog i međusobno poštovanje. Dokument sadrži tri osnovne smernice, pri čemu prva smernica predviđa da je interkulturalno obrazovanje obrazovanje koje uvažava kulturalni identitet učenika, i to tako što pruža kulturalno odgovarajuće i kvalitetno obrazovanje za svakog pojedinca. Shodno drugoj smernici interkulturalno obrazovanje obezbeđuje svim učenicima kulturalne veštine i znanja kako bi postali aktivni i odgovorni građani društva. Treća smernica predviđa da interkulturalno obrazovanje pruža znanja, stavove i veštine koji će omogućiti da učenici razvijaju poštovanje, saradnju i razumevanje među individuama, ali i među etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Konvencija UN o pravima deteta (1989), Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97, predstavlja dokument koji na sveobuhvatan način definiše minimalne standarde i mehanizme zaštite u svim oblastima značajnim za razvoj i ostvarivanje prava maloletnih lica. Konvencija obavezuje strane ugovornice da obezbede ostvarivanje i zaštitu prava svakog deteta bez ikakve diskriminacije, odnosno bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest... ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja (čl. 2).

Opšti komentar Komiteta UN za prava deteta (broj 9, 2006) o pravima dece sa smetnjama u razvoju, između ostalog, naglašava nužnost obezbeđivanja posebne zaštite za devojčice sa smetnjama u razvoju. U komentaru se ističe da deca sa smetnjama u razvoju neretko bivaju višestruko diskriminisana, s obzirom da se problemi ove dece usložnjavaju ukoliko žive u ruralnim sredinama ili ukoliko su slabog materijalnog stanja. Takođe, izolovanje ove dece od društvenih tokova otežava njihovo uključivanje u formalni sistem obrazovanja, što potom otežava ili čak onemogućava njihovo zapošljavanje i dodatno pojačava socijalnu isključenost. Stoga države imaju posebne obaveze prema deci sa smetnjama u razvoju i sa posebnom pažnjom se moraju brinuti o njihovoj ravnopravnosti. Naglašena je nužnost kooperacije između različitih sektora kako bi deca sa smetnjama u razvoju ostvarila sva svoja prava, ne ograničavajući se pri tome tek na prava iz oblasti usko shvaćene socijalne zaštite. Uočava se da je sistem pružanja podrške deci sa smetnjama u razvoju često dezintegrisan što otežava položaj deteta, dovodeći ga u situaciju da se više puta obraća različitim službama povodom ostvarivanja srodnih oblika zaštite. Države treba da pruže podršku civilnom sektoru u oblasti

zaštite dece sa smetnjama u razvoju, te da organizuju edukativne kampanje radi podizanja nivoa svesti o nužnosti punog uvažavanja prava ove dece.

U komentaru se insistira na tome da uvek treba naglašavati da deca sa smetnjama u razvoju polažu prava na status izjednačen sa statusom sve ostale dece. Dalje, ne samo da deca sa smetnjama u razvoju imaju pravo da pohađaju školu, već obrazovni proces mora biti takav da podstiče njihov razvoj i puno ostvarenje ličnih talenata, te mentalnih i fizičkih potencijala. Stoga treba modifikovati nastavnu praksu i obučiti nastavnike u redovnim školama kako bi na najbolji mogući način podsticali razvoj ove dece. Pri tome, svako dete sa smetnjama u razvoju ima pravo da se prema njemu primenjuje individualizovani pristup kako bi razvilo veštine komunikacije, verbalne kapacitete, sposobnost za interakciju i sposobnost rešavanja različitih problema. Lica koja rade sa decom moraju pratiti progres deteta, kao i načine na koje ono verbalno i emocionalno komunicira, a kako bi pružili najbolju moguću podršku dečijem razvoju.

Obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju mora biti orijentisano ka razvijanju inkluzivnog obrazovanja unutar standardnog sistema obrazovanja, što ne znači da će se zanemariti potrebe one dece koja ipak ne mogu pohađati ustanove u kojima se obrazuju sva ostala deca. Naime, opšti sistem obrazovanja treba da teži tome da uključi decu sa smetnjama u razvoju, umesto da ih a priori izdvaja u posebne ustanove, te, ukoliko je to potrebno, uključivanje u opšti sistem može podrazumevati specifične mere podrške. Ipak, Komitet za prava deteta ne negira faktičko stanje u kome nisu sve države u mogućnosti da u dogledno vreme pređu na inkluzivni sistem obrazovanja, usled postojećih ograničenja i nedovoljnih resursa. U vezi sa navedenim treba imati u vidu da inkluzija ne podrazumeva samo participiranje dece sa smetnjama u razvoju u opštem obrazovnom sistemu. Naprotiv, inkluzivno obrazovanje podrazumeva sistem vrednosti, principa i praksi koje obezbeđuju efektivno i kvalitetno obrazovanje za sve učenike prepoznajući njihove veoma različite lične i socijalne predispozicije. Otuda sistem pre svega treba da prepoznaje različitosti učenika. Tako i inkluzija može da podrazumeva uključivanje učenika sa smetnjama u razvoju u standardna odeljenja ili pak formiranje posebnih odeljenja u standardnim školama, odnosno održavanje standardnog nastavnog procesa ili nastavnog procesa sa posebnim segmentima specijalnog obrazovanja. Ključno je da se inkluzija ne poistoveti sa prostim uključivanjem učenika sa smetnjama u razvoju u standardne škole, bez uvida u potrebe koje oni mogu imati. Nužno je posebno obučavanje nastavnika i drugog školskog osoblja, kako bi zaista bilo osposobljeno da razvija sistem inkluzivnog obrazovanja.

Univerzalna deklaracija o kulturalnoj različitosti (UN, 2001) Universal Declaration on Cultural Diversity Adopted by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its thirty-first session on 2 November 2001 počiva na pretpostavci da uvažavanje kulturalne različitosti zapravo podstiče i uvećava mogućnosti za lični razvoj svih lica, i to ne samo u ekonomskom smislu, već i na planu ličnog i duhovnog razvoja svakog pojedinca.

Agenda UN za održivi razvoj do 2030. godine stupila je na snagu 2016. godine, te propagira intenzivno angažovanje država na iskorenjivanju siromaštva, ostvarivanju pune jednakosti i savlađivanju problema koje donose klimatske promene. Inače

se prilikom koncipiranja Agende vodilo računa da budu zastupljeni stavovi što većeg broja pripadnika različitih grupa poput: žena, starijih građana, mladih, stanovnika ruralnih sredina, pripadnika LGBTI populacije, Roma i drugih. Tek neki od 17 ciljeva predviđenih agendom jesu: kvalitetno obrazovanje-koje podrazumeva obezbeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti celoživotnog učenja; rodna ravnopravnost-koja iziskuje postizanje suštinske rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena i devojčica u najširem mogućem smislu; mir, pravda i snažne institucije-što obuhvata promovisanje miroljubivog i inkluzivnog društva, obezbeđivanje pristupa pravdi za sve i izgradnja efikasnih i pouzdanih institucija na svim nivoima.

Dokumenti Saveta Evrope

Savet Evrope predstavlja organizaciju koja se zalaže za poštovanje ljudskih prava, demokratskih vrednosti i za vladavinu prava, pri čemu je poštovanje kulturalne različitosti jedan od kamena temeljaca na kojima se u prošlosti gradila Evropa i koji mora ostati čvrsto uzidan u njenim temeljima. U nastavku sledi pregled dokumenata značajnih za sektor socijalne zaštite i omladinski rad, a potom i pregled dokumenata koji se odnose na ostvarivanje prava na obrazovanje.

Sledeći dokumenti su izdvojeni kao najznačajniji:

- ◆ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, 1950
- ◆ Revidirana evropska socijalna povelja, 1996
- ◆ Evropska kulturna konvencija, 1954
- ◆ Deklaracija o interkulturalnom obrazovanju u novom evropskom kontekstu, 2003
- ◆ Povelja Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava, 2010
- ◆ ECRI General Policy Recommendation N°1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance (ECRI, 1996)
- ◆ Preporuka br.10 ECRI u pogledu opšte politike o suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije u i kroz školsko obrazovanje, CRI(2007)
- ◆ Konvencija o učešću stranaca u javnom životu lokalne zajednice, 1992
- ◆ Okvirna konvencija o zaštiti prava nacionalnih manjina, 1995
- ◆ Preporuka Saveta ministara državama članicama o „govoru mržnje“, 1997
- ◆ Preporuka Saveta ministara o obrazovanju Roma i putnika u Evropi imajući u vidu smernice uključene u Beli papri interkulturalnog dijaloga, 2008
- ◆ Preporuka Saveta ministara o interkulturalnom dijalogu i slici o drugima u podučavanju istorije, 2011
- ◆ Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, 1992

- ◆ Preporuka Saveta ministara o merama za suzbijanje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, 2010
- ◆ Nacrt Rezolucije o borbi protiv mržnje usmerene protiv LGBTI osoba, verzija od 27. septembra 2021. Godine
- ◆ Rezolucija o dostupnosti obrazovanja i škole svakom detetu, 2016
- ◆ Deklaracija Saveta ministara o kulturnoj različitosti, 2000
- ◆ Deklaracija o interkulturalnom dijalogu i prevenciji sukoba, 2003
- ◆ Deklaracija o 50 godina kulturne saradnje u Evropi, 2004
- ◆ Preporuka Saveta ministara o politikama i rukovođenju u cilju kulturalne integracije, 2022
- ◆ Preporuka Saveta ministara o participaciji omladine i budućnosti civilnog društva, 1997
- ◆ Preporuka Saveta ministara o zaštiti omladinskog civilnog društva i omladine i o podršci njihovoj participaciji u demokratskim procesima, 2022
- ◆ Rezolucija Saveta ministara o strategiji za omladinski sektor, 2020
- ◆ Preporuka o podršci mladim izbeglicama u tranziciji ka odraslom dobu, 2019
- ◆ Preporuka Saveta ministara o ostvarivanju prava od strane mladih, 2016
- ◆ Preporuka o ostvarivanju socijalnih prava od strane mladih iz neprivilegovanih susedstava, 2015
- ◆ Rezolucija Saveta ministara o omladinskoj politici, 2008
- ◆ Povelja o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, 2010
- ◆ Preporuka Saveta ministara o promovisanju i prepoznavanju značaja neformalnog obrazovanja mladih, 2003
- ◆ Preporuke evropskog omladinskog foruma o socijalnoj zaštiti i mladima u Evropi, 2000

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Rim, 1950, skraćeno: EKLJP), Zakon o ratifikaciji Evropske konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG-Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 ispr. i, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori br. 12/2010 i 10/2015, u čl. 14 (Zabrana diskriminacije) garantuje uživanje prava i sloboda bez diskriminacije po osnovima kao što su: pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost s nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Izuzetno je značajna i praksa Evropskog suda za ljudska prava koji direktno utiče na iskorenjivanje praksi i postupaka kojima se na nacionalnom nivou krši ravnopravnost građana. U obrazovnom kontekstu posebno je značajan Protokol broj 1 uz EKLJP, konkretno čl. 2 - Pravo na obrazovanje, shodno kome niko ne može biti lišen prava na obrazovanje, pri čemu država poštuje pravo roditelja da obezbede sadržinu i odvijanje obrazovnog procesa u skladu sa individualnim verskim i filozofskim uverenjima.

Revidirana evropska socijalna povelja, Zakon o potvrđivanju Revidirane evropske socijalne povelje, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 42/09, kao dokument koji se odnosi na fundamentalna ekonomska i socijalna prava, poseban značaj pridaje zaštiti ranjivih kategorija lica poput dece, osoba sa invaliditetom i migranata. Član 15 povelje odnosi se na prava osoba sa invaliditetom kojima, bez obzira na uzrast ili prirodu i opseg invaliditeta, treba omogućiti nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice. Stoga su države dužne da preduzmu mere za obrazovanje i profesionalnu obuku, u okviru redovnih mehanizama kada god je to moguće, ili, ukoliko nije moguće u okviru posebnih ustanova, te da unaprede socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice osoba sa invaliditetom primenivši sve potrebne mere, pa tako i tehničke (čl. 15).

Povelja definiše i pravo dece i omladine na socijalnu, zakonsku i ekonomsku zaštitu. Član 17 predviđa da su države dužne da obezbede deci i mladima podsticajno okruženje radi punog razvoja duhovnih i fizičkih potencijala, u kom smislu države obezbeđuju odgovarajuće kapacitete, onemogućavaju zlostavljanje i eksploataciju dece, obezbeđuju posebnu podršku za decu bez porodice i garantuju besplatno osnovno i srednje obrazovanje za sve.

Evropska kulturna konvencija (Pariz, 1954), počiva na premisi da je za Evropu značajno ne samo da države sarađuju na negovanju kulture putem bilateralnih sporazuma, već da se na nivou kontinenta kao celine neguju nacionalni jezici, kulture i civilizacije, kao i zajedničko civilizacijsko kulturno nasleđe. Konkretno, čl. 2 konvencija predviđa da će svaka država podržavati proučavanje kulture, jezika i civilizacije drugih nacionalnih grupa na svojoj teritoriji, kao i da će države podržavati razmenu kulturnih znanja i dobara i izvan sopstvenih granica. Osim toga, svaka od država će nastojati da unutar svojih nadležnosti očuva kulturna dobra i vrednosti značajna za evropsku kulturu kao celinu.

Deklaracija o interkulturalnom obrazovanju u novom evropskom kontekstu (2003) utvrđuje da treba razvijati metodologiju putem koje će se podsticati interkulturalni pristup u obrazovanju, kao i jačanje principa nediskriminacije, pluralizma i jednakosti. U deklaraciji se polazi od premise da se stari kontinent odlikuje društvenim različitostima oličenim u jeziku, kulturi i religiji. Postojeće različitosti, kao i multokulturalnost zapravo treba negovati, izbegavajući marginalizaciju bilo koje grupe. I pored toga tvorci deklaracije su svesni prisutnosti ksenofobije i rasizma koji ne zaobilaze ni obrazovni sistem, usled čega treba još odlučnije promovisati uvažavanje ljudskih prava, demokratske vrednosti i interkulturalno obrazovanje. U tom smislu deklaracija poziva na: nastavak istraživanja o interkulturalnom obrazovanju, razvoj novih metoda i sredstava za interkulturalno učenje, te podržava široku diseminaciju dobrih praksi. Potrebno je očuvati evropsku dimenziju obrazovnog procesa i pored sve prisutnijih globalizacijskih trendova, ne zanemarujući potrebu za opštom saradnjom i unapređenjem Euro-arapskog dijaloga. Zato deklaracija podržava razumevanje i podsticanje lingvističke različitosti u Evropi. U interkulturalno obrazovanje treba uključiti ne samo škole već i lokalnu zajednicu, roditelje i učenike, jer se značaj interkulturalnosti ne ograničava samo na obrazovni kontekst, već interkulturalnost treba da bude kvalitet koji odlikuje društvo kao celinu. Uz to, treba pronaći načine da se tehnološki progres i savremena tehnološka sredstva iskoriste kao pomažući

resurs za podsticanje interkulturalnog obrazovanja.

Povelja Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava, usvojena preporukom Saveta ministara CM/Rec(2010)7, polazi od pretpostavke da obrazovanje ima ključnu ulogu u promovisanju osnovnih vrednosti, kao što su demokratija i poštovanje ljudskih prava, te da predstavlja najjaču branu od porasta nasilja, ekstremizma, ksenofobije, diskriminacije i svake vrste netolerancije.

Preporuka br. 1 ECRI u pogledu opšte politike o suzbijanju rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije (ECRI, 1996) poziva države da preduzmu mere na polju obrazovanja i informisanja kako bi ojačale borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije; da prihvate opštu politiku jačanja svesti o bogatstvu koje društvu donosi kulturna raznovrsnost; da preduzmu istraživanja o prirodi, uzrocima i manifestacijama rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou; da se postaraju da nastavni programi, na primer na polju nastave istorije, budu osmišljeni tako da se njima utiče na povećanje stepena uvažavanja kulturne raznovrsnosti, te da organizuju i pomažu pripremne kurseve za unapređenje razumevanja različitih kultura i znanja o pravnim aspektima diskriminacije i jačanje svesti o predrasudama koje bi pohađali oni koji su odgovorni za procedure regrutovanja i unapređenja, oni koji su u neposrednom dodiru sa javnošću i oni koji su odgovorni da se lica u izvesnoj organizaciji drže standarda i politike nediskriminacije i jednakih mogućnosti.

Preporuka br.10 ECRI u pogledu opšte politike o suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije u i kroz školsko obrazovanje, CRI(2007)6, usvojena 15. decembra 2006. godine, sugeriše državama da, između ostalog, osiguraju da borba protiv rasizma i rasne diskriminacije u školama postane deo ostale politike, te da uspostave sistem za praćenje rasističkih incidenata u školi i za prikupljanje podataka o incidentima u svrhu osmišljavanja dugoročne politike za njihovo suzbijanje.

Konvencija o učešću stranaca u javnom životu lokalne zajednice, CETS 144, 1992, garantuje parvo stranaca da učestvuju u svim aspektima života zajednice na lokalnom nivou, da budu konsultovani o značajnim pitanjima, te da budu uključeni u sve aktivnosti od društve važnosti.

Okvirna konvencija o zaštiti prava nacionalnih manjina 1995, H (95)19 (Council of Europe, 1995, H (95)10) predviđa da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da kroz obrazovni sistem uče o svojim kulturama i istorijskom nasleđu, te da stoga treba omogućiti edukovanje nastavnika u tom smislu, te učiniti dostupnim relevantnu literaturu i udžbenike. Naime, konvencija polazi od istorijskog iskustva Evrope koje argumentovano ukazuje na to da je zaštita prava manjina osnov stabilnosti, demokartije i mira na celom kontinentu. Društvo bazirano na demokratskim načelima poštuje etnički, kulturni, lingvistički i religijski identitet svakog pojedinca, te istovremeno omogućava da on taj identitet izrazi, neguje i razvija. Takođe, samo društvo zasnovano na toleranciji i podsticanju dijaloga može da računa na to da će kulturni diverzitet biti činilac kohezije, umesto osnov daljih podela. Član 1 konvecije konstatuje da zaštita manjinskih prava predstavlja integralni deo zaštite ljudskih prava koja su dobro prepoznata i na međunarodnom nivou. Dalje, čl. 5. predviđa

da svaki pojedinac ima pravo na očuvanje i negovanje svog osobenog identiteta, te da država ne sme da podržava procese asimilacije pripadnika manjinskih grupa. Kako bi se podstaklo očuvanje različitosti, država podstiče obrazovanje i istraživanja na polju kulturnih, jezičkih, istorijskih i religijskih osobenosti manjinskih grupa, pri čemu se kultura ovih grupa proučava i neguje primenom standarda i metoda koji se primenjuju i kada je u pitanju kultura većinske grupe.

Preporuka Saveta ministara državama članicama o „govoru mržnje“ (preporuka br. CM/Rec 97 (20), usvojena 30. oktobra 1997. na 607. sastanku zamenika ministara) predviđa da govor mržnje podrazumeva sve oblike izražavanja koji šire, podstiču, promovišu i opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam, kao i sve ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla.

Preporuka Saveta ministara o obrazovanju Roma i putnika u Evropi imajući u vidu smernice uključene u Beli papiri interkulturalnog dijaloga “Živeti zajedno kao jednaki i dostojanstveni”, CM/Rec (2009)4, Strazburg 7. maj 2008. godine bazira se na nespornoj činjenici da su Romi i druga lica bez stalnog mesta stanovanja vekovima bili diskriminirani i odbačeni od strane društva, kao i da su se susretali sa značajnim problemima na polju obrazovanja i uopšte na polju ostvarivanja svojih ljudskih prava. Preporuka uvažava činjenicu da su Romi i pripadnici sličnih grupa tradicionalno bili ili asimilovani unutar obrazovnog procesa koji nije prepoznavao njihove potrebe, ili izloženi segregaciji izdvajanjem u zatvorene grupe. Usled specifičnosti njihove kulture proglašavani su društveno i kulturalno hendikepiranim. Stoga preporuka osuđuje svaki vid segregacije Roma i putnika u obrazovnom sistemu posebno podvlačeći značaj odluka Evropskog suda za ljudska prava koji je više puta utvrdio da se unutar nacionalnih obrazovnih sistema povređuju prava Roma. Savet Evrope naglašava da marginalizovani položaj Roma ne može biti prevaziđen bez uključivanja romske dece u obrazovni proces. Države su obavezne da prepoznaju prepreke za suštinsko uključivanje Roma i putnika u obrazovni proces. Nastavni programi treba da budu koncipirani tako da omoguće obrazovni proces na maternjem jeziku Roma, kao i da njihova iskustva i kultura budu prepoznati kao značajan deo kulturalnog diverziteta. Treba detektovati posebne potrebe Roma, te uzeti u obzir činjenicu da neki među njima vode nomadski ili polunomadski život. Posebnu pažnju treba posvetiti obrazovnim potrebama romskih devojčica i devojaka, dok pohađanje osnovnoškolskog obrazovanja od strane romske dece treba kontrolisati podjednako stogo kao i obavezno osnovnoškolskog obrazovanja neromske dece. Obrazovni proces u evropskim zemljama nužno mora da sadrži i materijale usmerene na iskorenjivanje predrasuda i negativnog vrednovanja Roma i njihovih tradicija. Nastavnici treba da obrate pažnju kako bi Romi zaista bili uključeni u sve vrste aktivnosti, odnosno ne smeju sužavati kriterijume na osnovu kojih se procenjuje stečeno znanje i time onemogućavati realizaciju punih ličnih potencijala učenika romskog porekla.

Preporuka Saveta ministara o interkulturalnom dijalogu i slici o drugima u podučavanju istorije, CM/Rec (2011)6 usvojena na 1118. sastanku od 6. jula 2011. godine počiva na premisi da poštovanje kulturalnog diverziteta zavisi od upoznavanja prošlosti i istorijskog nasleđa, kao i da globalizacijski procesi i

kulturalna različitost i te kako uslovljavaju edukaciju u oblasti istorije. Prepoznaje se kompleksnost podučavanja o prošlosti, imajući u vidu brojne konflikte kojima je ona obeležena, ali se istovremeno uočava da prošlost ukazuje i na razmenu i saradnju među različitim grupama. I pored brojnih poteškoća, proces edukovanja iz oblasti istorije treba usmeriti ka interkulturalnom dijalogu i veličanju tolerancije, te kritičkog i analitičkog razmišljanja o događajima iz prošlosti. Jedan od ciljeva obrazovanja u oblasti istorije jeste upoznavanje drugih kultura i civilizacija radi njihovog boljeg razumevanja, uz istovremeno fokusiranje na nacionalno, regionalno i lokalno kulturno nasleđe.

Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (Strazburg, 1992) bazira se na naglašavanju značaja očuvanja interkulturalnosti i multilingvalnost, pri čemu negovanje jezika manjinskih grupa ne bi trebalo negativno da utiče na unapređivanje jezika koji su u službenoj upotrebi. Očuvanje lingvističkog bogatstva omogućava kulturalni diverzitet i demokratsku Evropu. Objasnjeno je da su jezici nacionalnih manjina jezici koji se tradicionalno koriste u određenim državama pri čemu se njima sporazumevaju pripadnici manjinske grupe. Pod jezicima nacionalnih manjina ne smatraju se različiti dijalekti jednog jezika, niti jezici migranata. Član 7 povelje utvrđuje da su različiti jezici deo kulturnog bogatstva, te da zato treba podsticati njihovu upotrebu kako u privatnom tako i u javnom životu. Države su pozvane da obezbede adekvatne uslove za podučavanje ovih jezika, kao i za jezička istraživanja. Takođe, pripadnicima većinske grupe treba omogućiti da uče manjinske jezike ukoliko to žele, pri čemu treba omogućiti i učenje ovih jezika na univerzitetu. Upotreba jezika nacionalnih manjina treba da bude zastupljena na nivoima od predškolskog do visokog obrazovanja, kao i u okviru obrazovanja odraslih. Države se obavezuju da pripadnicima nacionalnih manjina obezbede: obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ili delimično obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ili da učenje manjinskog jezika bude deo kurikuluma, odnosno da se podučavanje na manjinskom jeziku obezbedi za one učenike koji to žele, a zastupljeni su u dovoljnom broju. Osim podučavanja manjinskih jezika, treba omogućiti edukaciju o kulturi i istorijskom nasleđu pripadnika datih manjinskih grupa.

Preporuka Saveta ministara o merama za suzbijanje diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, CM/Rec (2010)5, usvojena na 1081. sastanku od 31. marta 2010. godine u preambuli konstatuje da treba priznati da su lezbejke, homoseksualci, biseksualci i transrodne osobe već vekovima izložene homofobiji, transfobiji i drugim formama netolerancije i diskriminacije. Posebno je negativno to što su ova lica zlostavljana i diskriminisana i unutar sopstvenih porodica. Viktimizacija, marginalizacija, nasilje i socijalna isključenost su svakodnevica ovih osoba usled čega one zaslužuju podršku kako bi bile ostvarile ravnopravnost u ljudskim pravima sa ostalim građanima. Ni kultura, ni tradicija, ni religijska ubuđenja, kao ni kulturalni stavovi većine ne smeju biti osnov za opravdavanje diskriminisanja ovih lica. Ističe se da se diskriminisanje i društveno isključivanje usled rodnog identiteta i seksualnog opredeljenja mogu iskoreniti udruženim merama usmerenim prema pripadnicima manjinske grupe i prema celokupnoj populaciji. Države potpisnice moraju preduzeti mere za onemogućavanje bilo kog oblika javnog i medijskog izražavanja koje opravdava diskriminisanje i nasilje prema LGBTI osobama. Država mora agilno sprečiti svaki

vid govora mržnje, vodeći istovremeno računa o pravu na slobodu izražavanja zagarantovanu čl. 10 EKLJP koje je mnogo puta potvrđeno i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Dalje, nijedno dete ne sme biti onemogućeno u uživanju prava na obrazovanje zbog svog seksualnog opredeljenja i rodnog identiteta. Države su dužne da preduzmu mere za onemogućavanje nasilja i diskriminacije prema deci specifičnog seksualnog opredeljenja i rodnog identiteta. Potpuno je neprihvatljivo vršnjačko nasilje ili degradirajuće tretiranje. U obrazovnom sistemu se mora obezbediti puno uvažavanje svačijeg ličnog digniteta. Stoga škola mora omogućiti adekvatno informisanje i obrazovanje o pitanjima u vezi sa seksualnim opredeljenjem i rodnim identitetom. Svaki učenik mora imati mogućnost da potpuno ravnopravno učestvuje u obrazovnom procesu izražavajući slobodno svoje seksualno opredeljenje i rodni identitet. U tom smislu treba posebno edukovati nastavnike i drugo osoblje kako bi izašli u susret potrebama učenika i kako bi unapredili bezbednost. Treba imati u vidu i prava roditelja u pogledu obrazovanja njihove dece.

Kada je u pitanju ostvarivanje socijalnih prava LGBTI osoba, treba imati u vidu da one u potpunosti uživaju pravo na adekvatan životni standard, pa samim tim i na dom. Stoga treba onemogućiti protivzakonitu evikciju LGBTI osoba ili onemogućavanje rešavanja stambenog pitanja kada su u pitanju ova lica, bilo putem kupovine i zakupa nepokretnosti ili na drugi način. Mogu se primeniti posebne mere radi sprečavanja beskućništva osoba specifične seksualne orijentacije i rodnog identiteta, što se odnosi i na decu i mlade imajuću u vidu neretko odbacivanje ovih lica od strane njihovih porodica. Stoga treba proceniti stambene potrebe LGBTI osoba bez bilo kakve diskriminacije.

Nacrt Rezolucije o borbi protiv mržnje usmerene protiv LGBTI osoba, verzija od 27. septembra 2021. godine uočava da je tokom poslednjih godina, i pored formalnog garatovanja ljudskih prava LGBTI osoba, dolazilo do agresivnih ispada i kampanja prema ovim licima, pri čemu posebno zabrinjava učešće nosilaca političkih funkcija, javnih ličnosti i verskih poglavara u takvim poduhvatima. Nije u pitanju samo istupanje na osnovu individualnih ubeđenja i predrasuda već napad na ljudska prava, koji ne pogađa samo LGBTI populaciju već i žene. Takva istupanja nastoje da ukažu na suprotstavljenost poštovanja prava LGBTI sa uvažavanjem prava žena i deteta negovanjem prosocijalnih i porodičnih vrednosti, pri čemu upravo takav narativ ugrožava društvenu koheziju. Države članice treba jasno da osude incidente homofobične, transfobične i slične prirode. Primenom kako međunarodnih dokumenata, tako i nacionalnih propisa treba pozvati na odgovornost one koji krše ljudska prava LGBTI osoba.

Rezolucija o dostupnosti obrazovanja i škole svakom detetu, Res 2097(2016), usvojena na zasedanju parlamenta od 29. januara 2016. godine, u uvodnom delu rezolucije konstatuje se da je tokom poslednje dve decenije učinjen značajan pomak u oblasti obuhvata dece obrazovanjem u Evropi, ali da i dalje postoje značajni problemi. Osim toga, fokus ne treba da bude samo na dostupnosti obrazovanja, već na kvalitetnom obrazovanju za sve i mogućnosti da svako dete ostvari lični potencijal. Istovremeno, ne samo da dete ima pravo na obrazovanje,

već je i opšti društveni interes da dete to pravo realizuje, kako bi svi građani postali korisni članovi društva, te kako bi se predupredili problemi sa nezaposlenošću. Države članice su zato pozvane da podrže uključivanje dece u obrazovni proces, kao i uspešno okončanje konkretnog nivoa obrazovanja. Među merama su posebno značajne: mere koje izdavaju odgovarajuće zone, opredeljujući pri tome aktivnosti primerene za urbana i ruralna područja, mere za identifikovanje grupa pod pojačanim rizikom da ne budu uključene u obrazovni proces ili da nakon uključivanja odustanu od njega; mere za podsticanje inkluzivnog obrazovanja; mere za podsticanje saradnje sa porodicom učenika, kao i za uključivanje u obrazovni proces onih učenika čije se porodice ne staraju o upisivanju dece u škole; mere za učenje jezika na kome se primarno sprovodi obrazovni proces od strane dece pripadnika manjinskih grupa i dece migranata; mere za podsticanje roditelja da učestvuju u opismenjavanju dece, pri čemu mere treba da budu prilagođene kulturalnim, etničkim i socio-ekonomskim okolnostima; mere za uključivanje roditelja u obrazovni proces koji pohađaju njihova deca, pri čemu posebno treba targetirati roditelje nižeg obrazovnog statusa i roditelje koji koriste manjinske jezike; mere koje se odnose na pozitivan odnos prema obrazovanju i motivaciju za učenje, čime posebno treba obuhvatiti učenike iz nepriviligovanih sredina; mere za podsticanje uključivanja učenika migranata ili učenika iz marginalizovanih grupa u škole poznate po izuzetnim rezultatima; mere za podsticanje tolerancije, ravnopravnosti i nenasilnog rešavanja sukoba; mere za uključivanje sadržaja o ljudskim pravima, demokratiji i toleranciji u nastavne kurikulume; mere za podsticanje sposobnosti nastavnika za rad u multilingvalnim odeljenjima; mere za pedagošku podršku deci migrantima i deci iz marginalizovanih grupa; mere za uključivanje učenika u sve nivoe obrazovanja, sa posebnim fokusom na Rome, migrante, izbeglice i devojčice sa smetanjama u razvoju; mere za popularizaciju naučno fundiranih znanja o LGBTI osobama i mere finansijskog ulaganja u inkluzivno obrazovanje sa fokusom na dugoročne benefite koji proizlaze iz ovakvih ulaganja.

Deklaracija Saveta ministara o kulturnoj različitosti, usvojena 7. decembra 2000. godine ističe da se savremeno društvo bazira na kulturalnom diverzitetu, na koga značajan uticaj vrše nove informacione tehnologije, globalizacija i multilateralna trgovina, podsećajući da se Evropa bazira na kulturalnoj različitosti i da očuvanje te različitosti ostaje njen ključni cilj i u 21. veku. Kulturalni diverzitet podrazumeva koegzistenciju i razmenu kulturalno različitih praksi i korišćenje kulturalno različitih usluga i proizvoda. Članice Saveta Evrope su pozvane da pronalaze i promovišu nove načine za očuvanje kulturalne i lingvističke različitosti.

Deklaracija o interkulturalnom dijalogu i prevenciji sukoba, usvojena od strane evropskih ministara za kulturu u Opatiji 22. oktobra 2003. godine, bavi se aktivnostima koje sprovode evropska ministarsva za kulturu podstičući interkulturalni dijalog, kulturalnu razmenu i rešavanje sukoba u post-konfliktnim društvima putem podsticanja razumevanja za kulture drugih. U deklaraciji se konstatuje da su nepoznavanje drugih kultura i odbacivanje mogućnosti da se o njima uči izvor negativnih društvenih pojava, poput ksenofobije i rasizma. Deklaracija definiše osnovne pojmove na kojima se zasniva kulturalna razmena u Evropi. Tako kulturalni diverzitet podrazumeva da svaki pojedinac ili kulturalna grupa imaju pravo da se izražavaju kulturalno, umetnički, lingvistički i na druge

načine onako kako oni to žele, sve dok se ne suprotstavljaju osnovnim evropskim vrednostima. Tako svako ima pravo da neguje i izražava svoj kulturalni identitet, dok je zabranjeno bilo kakvo izražavanje netrpeljivosti i nastojanje da se bilo ko kulturalno asimilira. Interkulturalni dijalog podrazumeva komunikaciju između različitih kulturalnih grupa na lokalnom i regionalnom nivou, kao i između država. Ovakav dijalog se odvija u duhu tolerancije, što ne isključuje mogućnost sukobljavanja mišljenja i debate. Intersektorska saradnja i dobre prakse u preveniranju sukoba podrazumevaju učešće različitih subjekata i državnih i nedržavnih u kulturalnoj razmeni, pri čemu treba podsticati susrete predstavnika što raznovrsnijih kulturalnih grupa na jednom mestu kako bi se podstaklo njihovo međusobno razumevanje.

Deklaracija o 50 godina kulturne saradnje u Evropi, usvojena je od strane ministara nadležnih za kulturu, obrazovanje, omladinu i sport država potpisnica Evropske konvencije o kulturi, Vroclav (Poljska), 10. decembar 2004. godine, a povodom 50 godina od usjavanja Evropske kulturne konvencije. Iako se u deklaraciji sumiraju značajni rezultati postignuti na planu kulturne saradnje i razmene u Evropi, uočava se da postoji i značajan prostor za unapređenja. Tako se u deklaraciji konstatuje da je zaista omogućena široka dostupnost obrazovanja i da se poštuju kulturna prava, ali da je i dalje zastupljena isključenost manjinskih grupa i materijalno depriviranih građana. Ostvaren je značajan progres u doseganju jednakosti između žena i muškaraca, ali su i dalje prisutni stavovi koji ne govore uprilog rodne ravnopravnosti. Široko se uvažavaju lične slobode, ali je isto tako prisutna i otuđenost u društvu. Učinjeno je mnogo na polju zaštite kulturnog nasleđa i životne sredine, ali su ova dobra i dalje ugrožena u situacijama kada eskaliraju sukobi. Građani imaju mogućnost da dođu do obilja informacija, ali to istovremeno ne znanči da se ubrazano razvijaju i kognitivne sposobnosti. Ne postoji bilo kakava ideologija koje bismo se svi morali pridržavati, ali je isto tako do oživljavanja rasizma, ksenofobije, antisemitizma i ekstremnog nacionalizma. Zato u budućnost kulturalna saradnja u Evropi mora da se fokusira na sva ova pitanja.

Preporuka Saveta ministara o politikama i rukovođenju u cilju kulturalne integracije, CM/Rec (2022)10, usvojena na 1431. sastanku 6. aprila 2022. godine utvrđuje da politike na svim nivoima treba da uvažavaju značaj kulturnog diverziteta, da podstiču razvijanje inkluzivnog društva i da postojeće različitosti upotrebe u svoju korist.

Preporuka Saveta ministara o participaciji omladine i budućnosti civilnog društva (preporuka R.br (97)3 usvojena na 583. sastanku zamenika ministara) poziva se na međunarodne dokumente koji garantuju ljudska prava deteta, a posebno pravo deteta na aktivno participiranje u društvenim procesima i na izražavanje mišljenja, kao i na pretpostavku da samo društvo u kome nema marginalizovanih može biti stabilno i prosperitetno. Preporuka naglašava da je od izuzetnog značaja angažovanje volontera u ostvarivanju različitih politika, što se posebno odnosi na zemlje Centralne i Istočne Evrope. Stoga preporuka poziva države da preduzmu korake kako bi omogućile funkcionisanje omladinskih organizacija kako na lokalnom, tako i na regionalnom nivou, kao i da se pobrinu da omladinski radnici steknu ogovarajuće obrazovanje kako bi mogli da potpomognu participaciju mladih u društvenim procesima.

Preporuka Saveta ministara o zaštiti omladinskog civilnog društva i omladine i o podršci njihovoj participaciji u demokratskim procesima, CM/Rec (2022)6, usvojena na 1429. sastanku od 17. marta 2022. godine) bazirana je na neooborivoj pretpostavci da bez učešća mladih u političkom životu nema ni očuvanja demokratije i uvažavanja ljudskih prava, kao i da demokratsko društvo počiva na kreativnosti, kompetencijama i posvećenosti mladih. Državama se nalaže da preduzmu što brojnije mere za podsticanje učešća mladih u aktivnostima civilnog društva i u demokratskom političkom životu. Pri tome posebno treba imati u vidu potrebe mladih i prepreke sa kojima se susreću mladi priadnici marginalizovanih grupa, a koje mogu otežati ili onemogućiti njihovo učešće u društvenom životu. Uz primenjivanje mera potrebno je i evaluiranje njihovih efekata, kako bi se znalo da li mere zasita doprinose uključenosti mladih. Kako bi svi mladi, a posebno oni iz marginalizovanih grupa, učestvovali u aktivnostima civilnog društva potrebno je jačati njihove kompetencije primarno kroz obrazovni sistem, ali i kroz neformalno obrazovanje. Posebno treba obratiti pažnju na digitalno i medijsko opismenjavanje mladih pripadnika marginalizovanih društvenih grupa, te na usvajanje demokratskih vrednosti o d strane ovih lica.

Rezolucija Saveta ministara o strategiji za omladinski sektor, CM/Res (2020)2, usvojena na 1365. sastanku od 22. januara 2020. godine, zasniva se na uverenju da mladi širom Evrope treba da uživaju, promovišu i neguju ključne vrednosti za koje se zalaže Savet Evrope, a to su: poštovanje ljudskih prava, vladavina demokratije i vladavina prava. Kako bi mladi zasita bili promoteri prosocijalnih vrednosti, potrebno je da se omogući njihova edukacija i učešće u društvenom životu. Jačanje kapaciteta i sposobnosti posebno treba da obuhvati mlade pripadnike marginalizovanih grupa, ali i da bude usmereno na poštovanje kulturalnih različitosti koje odlikuju mlade širom Evrope.

Preporuka o podršci mladim izbeglicama u tranziciji ka odraslom dobu, CM/Rec (2019)4, usvojena 24. aprila 2019. godine) posebnu pažnju poklanja mladim izbeglim licima, imajući u vidu da vrednosti na kojima se bazira savremena Evropa podrazumevaju punu društvenu uključenost svakog građanina bez obzira na njegovo poreklo i lična iskustva. Mladim izbeglicama treba pružiti kompleksnu podršku u trenutku kada prelaze u odraslo životno doba. Države su pozvane da spreče diskriminaciju ovih lica, kao i da uzmu u obzir posebne potrebe koje mogu proizaći iz viktimizacije seksualnim nasiljem, trgovinom ljudima i rodno zasnovanim nasiljem. Ne treba zatvarati oči pred činjenicom da nakon navršenih 18 godina ova mlada lica mogu biti uskraćena u ostvarivanju ljudskih prava, s obzirom da su nacionalni pravni sistemi ustrojeni tako da posebnu zaštitu garantuju prevashodno deci ili maloletnim licima, odnosno licima uzrasta do 18 godina.

Preporuka Saveta ministara o ostvarivanju prava od strane mladih, CM/Rec (2016)7, usvojena 28. septembra 2016. godine polazi od pretpostavke da je za Evropu zasnovanu na demokratskim vrednostima od ključnog značaja da mladi budu uključeni u sve društvene procese, ali da i pored toga mladi često trpe socijalnu isključenost usled kriznih socijalno-ekonomskih prilika kako u Evropi, tako i u svetu. Zato se preporučuje državama da preduzmu sve mere za suzbijanje višestruke diskriminacije kojom su pogođeni mladi usled nepoštovanja čl. 14 EKLJP koji garantuje ravnopravnost svih građana bez obzira na njihova lična

svojtva. Naglašava se da se mladi susreću sa problemima u pristupu kvalitetnom obrazovanju, sa ograničenim mogućnostima za kontinuirano obrazovanje, kao i sa nedostatkom resursa koji bi omogućio njihovo socijalno i ekonomsko osamostaljivanje. Države treba da preduzmu mere kako bi mehanizmi za realizaciju ljudskih prava bili pristupačniji mladima, kao i da podrže obrazovanje omladinskih radnika kako bi omladinski radnici zahvaljujući bolje razvijenim kompetencijama pružili efektivnije usluge mladima. Uočava se da bi sektor omladinskog rada mogao da bude posebno značajan resurs za poboljšanje položaja mladih. Potrebno je uvažavanje uloge i značaja neformalnog obrazovanja. Poseban segment preporuke se odnosi na zajedništvo u društvu koje odlikuje kulturalni diverzitet. Da bi se uvažavale različitosti neophodno je suzbijanje diskriminacije, netolerancije i socijalnog isključivanja, dok treba podsticati inkluziju i participiranje mladih, posebno onih koji pripadaju marginalizovanim grupama. Kada je reč o konfliktnim i postkonfliktnim društvima u njima treba posebno podsticati uvažavanje mira i tolerancije.

Preporuka o ostvarivanju socijalnih prava od strane mladih iz nepriviligovanih susedstava, CM/Rec (2015)3 od 21. januara 2015. godine, sugeriše državama da koncipiraju politike putem kojih će omogućiti otklanjanje društvene isključenosti mladih iz nepriviligovanih grupa, to jest putem koje će eliminisati diskriminaciju, siromaštvo i nasilje koje ovi mladi ljudi neretko doživljavaju. Lokalne, regionalne i centralne vlasti imaju obavezu da mladima, iz ovih sredina obezbede ostvarivanje prava na socijalnu i zdravstvenu zaštitu, stambeni standard, obrazovanje, adekvatno informisanje, kao i da im omoguće ušće u kulturnim i rekreativnim aktivnostima. Jedna od mera koje bi mogle imati veliki praktični značaj jeste održivo finansiranje omladinskog rada i omladinskih organizacija koje bi se kontinuirano zalagale za ostvarivanje prava mladih iz nepriviligovanih sredina, istovremeno ih čineći vidljivim i osnaženim.

Rezolucija Saveta ministara o omladinskoj politici, CM/Res (2008) 23 usvojena 25. novembra 2008. godine na 1042 sastanku, propagira pružanje jednakih mogućnosti za sve devojčice i dečake, te mlade žene i mlade muškarce kako bi razvijali svoja znanja i sposobnosti, odnosno kako bi postali aktivni učesnici svih društvenih procesa, te se poziva na postulate istaknute 2005. godine prilikom sprovođenja kampanje za stimulisanje mladih pod nazivom "Svi različiti-svi jednaki". Rezolucija se posebno fokusira na život u društvu brojnih različitosti gde mlade treba podsticati na interkulturalni dijalog, pomirenje i toleranciju, posebno u društvima gde postoji različiti konflikti, uz fokus na religijski utemeljene konflikte. Značajno je ulaganje sredstava u rad sa tražiocima azila, izbeglicama i licama bez prebivališta. Kada je reč o omladinskom radu i treningu za omladinske radnike, treba imati u vidu potrebu za koncipiranjem zajedničkih standarda koji će se koncipirati kroz saradnju i razmenu znanja između različitih država.

Povelja o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, CM/Rec (2010)7 (EDC/HRE), usvojena 11. maja 2010. godine predstavlja značajan dokument iako nema formalno obavezujuću snagu. Povelja je nastala kao rezultat višegodišnjih istraživanja i razmene dobrih praksi na planu edukacije mladih o demokratskim vrednostima i ljudskim pravima. Povelja počiva na naučno utemeljenoj tvrdnji da je obrazovanje najdelotvornije sredstvo protiv jačanja, rasizma, ksenofobije,

diskriminacije i nasilja. Značajno je da se povelja odnosi na sve oblike obrazovanja putem kojih se može učiti o ljudskim pravima i demokratiji. Tako su značajni formalno obrazovanje-kao pohađanje formalnog programa u zvaničnim institucijama, odnosno u školama i na univerzitetima, neformalno obrazovanje-kao implementacija različitih edukativnih programa koji se ne sprovode direktno u okviru formalnog sistema obrazovanja i informalno obrazovanje-kao korišćenje najraznovrsnih životnih iskustava i susreta sa drugim ljudima za sticanje znanja i veština. Obrazovanje u duhu demokratskih vrednosti i participacije i obrazovanje o ljudskim pravima se međusobno prepliću, ali se i suštinski razlikuju. Tako je obrazovanje o demokratskim vrednostima pre svega usmereno na stimulisanje građana da aktivno participiraju u političkom životu, dok se obrazovanje o ljudskim pravima odnosi na edukovanje građana o tome koja im sve ljudska prava neprikosnoveno pripadaju nezavisno od njihovog političkog angažovanja. Povelja insistira na tome da su značajni svi segmenti obrazovanja, a posebno se zalaže za jačanje uloge civilnog sektora i omladinskog rada u neformalnom obrazovanju.

Preporuka Saveta ministara o promovisanju i prepoznavanju značaja neformalnog obrazovanja mladih, CM/Rec (2003)8 usvojena na 838 sastanku od 30. aprila 2003. godine veliča ulogu neformalnog obrazovanja ističući da upravo ono može biti oblik obrazovanja koji će osposobiti mlade da aktivno učestvuju u društvenim procesima, te da ne budu marginalizovani. Stoga je potrebno preciznije definisanje sektora neformalnog obrazovanja, kako u smislu boljih kompetencija onih koji će obrazovati druge putem neformalnog obrazovanja, tako i kroz evaluiranje stvarnih efekata koji su rezultat neformalnog obrazovanja. S obzirom da je nesporno da se neformalno učenje može koristiti kao metod celoživotnog učenja treba osmisлити mere podrške kako bi se programi neformalnog obrazovanja umnožavali, i to posebno oni koji su od značaja za mlade i još više od značaja za pripadnike marginalizovanih grupa. Treba podržati razmenu najboljih praksi, kao i saradnju Saveta Evrope i Evropske unije na polju razmene znanja i iskustava.

Preporuke evropskog omladinskog foruma o socijalnoj zaštiti i mladima u Evropi, usvojena u Briselu 2000. godine predstavlja dokument usvojen od strane platforme omladinskih organizacija u Evropi koja intenzivno saraduje kako sa Savetom Evrope, tako i sa Evropskom unijom. U tekstu se konstatuje da je ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu posebno složeno za mlade, s obzirom da se stariji građani po logici stvari susreću sa socijalnim sektorom usled gubitka posla ili usled nezaposlenosti, te tako ostvaruju svoja elementarna socijalna prava. Položaj mladih u celoj EU nije na zavidnom nivou, dok se mladi u Istočnoj i Centralnoj Evropi, te van EU susreću i sa dodatnim teškoćama. Mladi teško ostvaruju pravo na adekvatan standard, stanovanje i druga prava. Za sve mlade je kritičan period od okončanja školovanja do zaposlenja, a posebno za „nevidljive“ mlade koji nisu uključeni niti u obrazovni proces, niti su na tržištu rada, pri čemu ne ostvaruju ni prava na socijalnu zaštitu, što ih sve više potiskuje u društvenu isključenost. Ostvarivanje socijalnih prava je direktno povezano sa realizacijom prava na obrazovanje i sa informisanošću, tako da mladi sa sela i van sistema obrazovanja zaslužuju posebnu podršku kako ne bi bili u neravnopravnom položaju u odnosu na vršnjake. Poslednjih godina forum se posebno zalaže za unapređenje političkih i participativnih prava mladih, i to naročito onih koji se iz različitih razloga (pol, ekonomski status, manjinski status) mogu smatrati marginalizovanim ili neravnopravnim.

Dokumenti Evropske Unije

Iako je Evropska unija primarno nastala kao naddržavna organizacija koja se zalaže za jedinstveno evropske tržište, te ekonomsku i političku saradnju zemalja članica EU, ipak se intenzivno bavi i drugim pitanjima od značaj za prosperitet starog kontinenta i njegovih građana. U tom smislu se značajan broj dokumenata odnosi na sferu ostvarivanja socijalnih prava i podsticanje kulturne razmene.

Sledeći dokumenti su prepoznati kao najznačajniji:

- ◆ Povelja Evropske unije o osnovnim pravima, 2000
- ◆ Direktiva o sprovođenju principa jednakog postupanja bez obzira na rasno ili etničko poreklo, 2000
- ◆ Okvir za upostavljanje evropske agende o omladinskom radu, 2020
- ◆ Zaključci Saveta o obrazovanju i obučavanju omladinskih radnika, 2019
- ◆ Omladinska strategija za EU 2019-2027, 2018
- ◆ Evropski stub socijalnih prava, 2017

Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (2007/S, 303/01) garantuje zabranu diskriminacije po bilo kom ličnom osnovu (pol, rasa, društveno poreklo, genetske karakteristike, seksualna orijentacija...), kao i po osnovu državljanstva (čl. 21). Zagarantovano je pravo na kulturnu, versku i jezičku raznolikost, kao i ravnopravnost žena i muškaraca u svim oblastima, s tim što se primena mera u korist manje zastupljenog pola u različitim sferama ne smatra diskriminacijom (čl. 22 i 23).

Na nivou EU značajna je i **Direktiva o sprovođenju principa jednakog postupanja bez obzira na rasno ili etničko poreklo**, broj 2000/43/EC od 29. juna 2000. godine, koja utvrđuje da diskriminacija zasnovana na rasnom ili etničkom poreklu može ugroziti ostvarivanje ciljeva EU, posebno u domenu pune zaposlenosti, socijalne zaštite, podizanja životnog standarda i kvaliteta života, te ekonomske i društvene kohezije i solidarnosti, odnosno da diskriminacija može pogubno uticati na EU kao zajednicu zasnovanu na načelima slobode, bezbednosti i pravde, zbog čega zabranjuje svako postupanje zasnovano na neravnopravnom tretiranju građana.

Rezolucija u vezi sa okvirnom odlukom o ustanovljavanju Evropske agende za omladinski rad (2020/C 415/01) odnosi se na sve vrste formalnog i neformalnog rada sa mladima kako bi i kao grupa i kao pojedinci, nezavisno od ličnih svojstva, ostvarili punu društvenu uključenost. Bez obzira na velike razlike u formatima angažovanja omladinskih radnika širom EU, suština njihovog angažmana ogleda se u tome da omogućuje da mladi nauče i iskuse vrednosti oličene u ljudskim pravima, polnoj jednakosti, demokratiji, miru, pluralizmu, diverzitetu, inkluziji, solidarnosti, toleranciji i pravdi. Neopohodno je da omladinski rad uvažava stvarne potrebe mladih i da kreira najbolje moguće okruženje za sticanje znanja. Početak realizacije agende naziva se Bonškim procesom, po onlajn događaju emitovanom

iz Bona, a rukovodna ideja jeste da se jačanje sektora omladinskog rada ostvaruje povezivanjem lokalnog i evropskog nivoa, kako kroz kreiranje odgovarajućeg konteksta, tako i kroz jačanje kompetencija. U narednom periodu potrebno je fokusiranje na moguće nove krizne situacije, poput Kovida 19, kako bi se razmišljalo o mogućnostima za njihovo prevazilaženje, u kom kontekstu su izuzetno važne digitalne tehnologije. Takođe, nužna je unutarevropska saradnja kako bi se promovisalo interkulturalno učenje, kao i razmena znanja između samih mladih.

Zaključci Saveta o obrazovanju i obučavanju omladinskih radnika, usvojeni 2019. godine, konstatuju da postoje osnovni standardi na kojima bi trebalo da se baziraju obuka i rad omladinskih radnika svuda u Evropi, ali da pak treba imati u vidu specifične potrebe svake države ponaosob. Stoga edukacija omladinskih radnika iziskuje fleksibilan pristup i pristup usmeren ka korisnicima i međusektorskoj saradnji. Uočeno je da nivou EU postoji nedostatak programa za obrazovanje omladinskih radnika, kao i da ne postoje adekvatni mehanizmi za razmenu saznanja na tom polju. Za dalji razvoj omladinskog rada od suštinskog značaja su istraživanja, razmena dobrih praksi i pristup koji sumira individualna iskustva na generalno relevantan način.

Omladinska strategija za Evropsku uniju 2019-2027, predstavlja dokument kojim se strateški usmerava politika omladinskog rada kako bi se potencijali omladine realizovali na najbolji mogući način. Strategija se bazira na pružanju podrške mladima za aktivnu participaciju u političkom životu, što prvo podrazumeva da su mladima dostupni nužni resursi. Tri ključna pojma u ovom dokumentu jesu uključivanje, povezivanje i osnaživanje mladih, putem kojih se potom ostvaruje 11 ključnih ciljeva omladinske politike. Neki od ciljeva jesu: popularisanje ideje snažene EU i umanjivanje euroskepticizma među mladima, rodna ravnopravnost, inkluzija svih kategorija mladih u društvene procese, stvaranje preduslova za ravnopravnost mladih u ruralnim sredinama, jednake mogućnosti za obrazovanje sa fokusom na neformalno obrazovanje i stvaranje prostornih i drugih uslova za participaciju mladih posebno kroz obezbeđivanje odgovarajuće infrastruktore i podržavanje omladinskog rada.

Evropski stub socijalnih prava, 2017, je specifičan instrument koji osigurava standarde i koordinaciju u oblasti socijalnih prava. Savet EU, Evropski parlament i Evropska komisija su 17. novembra 2017. godine objavili i potpisali Evropski stub socijalnih prava. Ovaj dokument nema formalnopravno obavezujući karakter i zapravo podrazumeva skup dokumenata relevantnih za tržište rada, te inkluziju i socijalnu zaštitu u najširem mogućem smislu. Stub počiva na 20 ključnih standarda među kojima se ističu: jednakost polova, ravnopravne mogućnosti za sve, socijalni dijalog i uključivanje radnika u odlučivanje o njihovim pravima, ravnoteža između posla i privatnog života, socijalna sigurnost, zaštita dece, garantovanje minimalnog životnog standarda i inkluzija osoba sa invaliditetom.

Lista korišćenih međunarodnih dokumenata:

- ◆ United Nations (1948). Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>
- ◆ United Nations (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>
- ◆ United Nations (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>
- ◆ United Nations (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cerd.pdf>
- ◆ United Nations (UN Women) (2016). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/12/cedaw-for-youth>
- ◆ United Nations (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>
- ◆ United Nations (1960). Convention against Discrimination in Education. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education>
- ◆ UNESCO (2006). UNESCO Guidelines for Intercultural Education. <https://www.gcedclearinghouse.org/resources/unesco-guidelines-intercultural-education>
- ◆ United Nations (1989). Convention on the Rights of the Child. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- ◆ United Nations (2001). Universal Declaration on Cultural Diversity. <http://orcp.hustoj.com/unesco-universal-declaration-on-cultural-diversity-2001/>
- ◆ United Nations (2015). Agenda for Sustainable Development until 2030. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- ◆ Council of Europe (1950). European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf
- ◆ Council of Europe (1996). Revised European Social Charter. <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b3678.pdf>
- ◆ Council of Europe (1954). European Cultural Convention. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-cultural-convention>
- ◆ Council of Europe (2013). Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). <https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>
- ◆ Council of Europe (2006). ECRI Recommendation on a general policy on combating racism and racial discrimination in and through school education. <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.10>
- ◆ Council of Europe (1992). Convention on the Participation of Foreigners in

Public Life at Local Level. <https://rm.coe.int/168007bd26>

◆ Council of Europe (1994). Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/at-a-glance>

◆ Council of Europe (1997). Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on "hate speech". <https://www.legal-tools.org/doc/rx2ckd/>

◆ Council of Europe (2009). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma and Travelers in Europe. <https://tandis.odihr.pl/handle/20.500.12389/20787>

◆ Council of Europe (2010). Recommendation of the Committee of Ministers to Member States on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity. <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>

◆ Council of Europe (2016). Resolution on Access to Education and School for All Children. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22510>

◆ Council of Europe (2000). Declaration of the Committee of Ministers on Cultural Diversity. <https://rm.coe.int/16804bfc0b>

◆ Council of Europe (2003). Declaration on Intercultural Dialogue and Conflict Prevention. <http://www.ericarts-institute.org/web/files/131/en/OpatijaDeclaration.pdf>

◆ Council of Europe (2004). Declaration on 50 years of cultural cooperation in Europe. https://www.coe.int/t/dg4/culturalconvention/Declaration_en.asp

◆ Council of Europe (2022). Recommendation of the Committee of Ministers to member States on multilevel policies and governance for intercultural integration. <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/-/the-committee-of-ministers-adopts-a-landmark-legal-standard-on-multilevel-policies-and-governance-for-intercultural-integration>

◆ Council of Europe (1997). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on youth participation and the future of civil society. <https://participationpool.eu/resource/recommendation-no-r-97-3-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-youth-participation-and-the-future-of-civil-society/>

◆ Council of Europe (2022). Recommendation of the Committee of Ministers to member States on protecting youth civil society and young people and supporting their participation in democratic processes. <https://rm.coe.int/0900001680a5e7f3>

◆ Council of Europe (2020). Resolution of the Committee of Ministers on the youth sector strategy 2030. <https://rm.coe.int/0900001680998935>

◆ Council of Europe (2019). Recommendation on supporting young refugees in transition to adulthood. <https://edoc.coe.int/en/refugees/8233-supporting-young-refugees-in-transition-to-adulthood-recommendation-cmrec20194.html>

◆ Council of Europe (2016). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on research on young people's access to rights. <https://www.coe.int/en/web/youth/-/recommendation-on-young-people-s-access-to-rights>

◆ Council of Europe (2015). Recommendation on the access of young people from disadvantaged neighborhoods to social rights. <https://www.coe.int/en/web/>

[youth/-/recommendation-on-the-access-of-young-people-from-disadvantaged-neighbourhoods-to-social-rights](#)

- ◆ Council of Europe (2008). Resolution on the Youth Policy of the Council of Europe. https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262391/CM_Res_08_youth_policy_en.pdf/7df7229a-3c5b-90bf-3eea-22900881b71f?t=1496158649000
- ◆ Council of Europe (2010). Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. <https://rm.coe.int/16803034e5>
- ◆ Council of Europe (2003). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the promotion and recognition of non-formal education/learning of young people. <https://rm.coe.int/16805e00a9>
- ◆ Council of Europe (2000). European Youth Forum recommendations on social protection and young people in Europe. <https://www.youthforum.org/files/0708-2ke1.pdf>
- ◆ European Union (2000). Charter of Fundamental Rights of the European Union. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- ◆ European Union (2000). Directive on the implementing the principle of equal treatment regardless of racial or ethnic origin. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043>
- ◆ European Union (2020). Framework for establishing a European Youth Work Agenda. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A42020Y1201%2801%29>
- ◆ European Union (2019). Council Conclusions on Education and Training of Youth Workers. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13595-2019-REV-1/en/pdf>
- ◆ European Union (2018). Youth Strategy 2019-2027. https://youth.europa.eu/strategy_en
- ◆ European Union (2017). The European Pillar of Social Rights. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=en>